

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hkm" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "hkm" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hkm" md.; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 380; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hkm" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hkm" md.; İbn Mâce, "Du'â", 10; Tirmizî, "Da'avât", 82; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn* (nşr. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî), Beyrut 1408/1988, III, 66-67; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 52; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 362^b, 374^a; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Fethullah Huleyî), Beyrut 1970, s. 107; Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe'nû'd-du'â* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984 → Dimaşk, ts. (Dârü's-Sekâfeti'l-Arabîyye), s. 73-74; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 191-192; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-makâlât*, s. 48; Kâdî Abdülcebbar, *el-Mugnî* (nşr. Mahmûd M. el-Hudayrî), Kahire, ts. (el-Müessesetü'l-Misriyyetü'l-âmme), V, 219, 222; Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-sîfât*, vr. 92^{a-b}; Beyhakî, *Şu'abü'l-imân* (nşr. M. Saîd Besyûnî), Beyrut 1410/1990, I, 121; Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 65-66; Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ* (Fazluh), s. 130, 173; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aşkâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 97^b - 98^b; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-'ayûn*, s. 260-261; Fahrreddin er-Râzî, *Levâmî'u'l-beyyinât*, s. 284-285; Suad Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987, s. 174-178; Musa Koçar, *İmam Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ* (yüksek lisans tezi, 1992), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 48.

BEKİR TOPALOĞLU

HÂKİM

(bk. KADİ).

HÂKİM

(الحاكم)

Hukukî hükümlerin
koyucusu ve kaynağı
anlamında fıkıh usulü terimi.

Sözlükte "hüküm veren, yönetici, kadî" mânalarına gelen hâkîm kelimesi Kur'an-ı Kerim'de ilk anlamda beş âyet-te çoğul şekliyle (el-A'râf 7/87; Yûnus 10/109; Hûd 11/45; Yûsuf 12/80; et-Tîn 95/8), birçok âyet-te de değişik fiil kalıplarıyla geçmektedir. "Yönetici ve kadî" anlamında ise muhtelif hadislerde kullanılmıştır (Buhârî, "İ'tisâm", 21, "Ahkâm", 15, 16, 21, 29, 39, 40; Müslim, "Akzîye", 15; Ebû Dâvûd, "Akzîye", 2, 8). Hâkîm usul-i fıkıhta "hükümün sâdir olduğu kaynak ve hukukun menşei" anlamına gelir. Kaynak kavramı "bir şeyin ilk çıktığı yer" mânasında kullanıldığı zaman hukukun kaynağı ile hukuk kurallarının nereden geldiği ve dayanağının ne olduğu kastedilir. Bu anlamda fıkıh usulünde "delil"

kelimesi kullanılmakta, şer'î hükümlerin dayanağını teşkil eden Kur'an, Sünnet ve diğer kaynaklara "edilletü'l-ahkâm" veya "mesâdirü'l-ahkâm" denilmektedir (bk. DELİL). Hukukun kaynağı ile hukukun menşei, yani kanun koyucu (şâri') kastedildiğinde ise İslâm hukukunun kaynağı Allah'ın iradesi olup Kur'an, Sünnet ve diğer kaynaklar Allah'ın iradesine götüren delil ve vasıtalar dır.

İslâm hukukçuları, "hukukî hükümlerin yaratıcı kaynağı (menşei)" anlamında tek hâkimin Allah ve O'nun ilâhî iradesi olduğunda ve bu mânada aklın istiklâli bulunmadığında ittifak etmişlerdir. İslâm hukukunda mevcut, "Hüküm vermek ancak Allah'ın hakkıdır" şeklindeki kural da, "Hüküm ancak Allah'ındır; O hakkı anlatır ve O doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır" (el-En'âm 6/57) âyetinden çıkarılmıştır.

İslâm âlimleri, yaratıcı kaynağı ilâhî irade olan hukukî hükümlerin peygamberler ve ilâhî kitaplar olmadan tek başına insan aklıyla biliniş bilinemeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kelâm ve fıkıh usulünde "hüsün ve kubuh meselesi" adı altında geniş teolojik tartışmalara sebep olan bu konuda Mu'tezile mensupları ile bazı Ca'ferîler, menşei Allah'ın iradesi olan hukukî hükümlerin peygamberler ve ilâhî kitaplar olmadan insan aklıyla bilinebileceğini söylemişlerdir. Çünkü öğrenme kaynakları vahiy ile sınırlı değildir ve akıl da bu kaynaklardan biri olabilir. Onlara göre hukukî hükümlerin taalluk ettiği fiillerin birtakım vasıf ve neticeleri mevcut olup bu vasıf ve neticeler söz konusu fiilleri zararlı veya faydalı yapar. Bu vasıflara dayanarak ve fiillerin meydana getireceği zarar veya faydalar göz önüne alınarak onların iyi veya kötü olduğuna akıl ile hükmedilebilir. Bu kabul, âlimleri fiillere ait ilâhî hükümlerin aklın o fiilleri zararlı veya faydalı olarak idrak etmesine göre sevkedildiği sonucuna götürmüştür. Bu da Allah'ın insanlardan, akıllarının faydalı görüp iyi kabul ettiği fiilleri yapmalarını ve zararlı görüp kötü kabul ettiği fiillerden kaçınmalarını istemesi demektir. Buna göre aklın iyi gördüğü fiil Allah'ın da yapılmasını istediği ve yapanlara sevap ve mükâfat vaad ettiği fiil, aklın çirkin gördüğü fiil ise Allah'ın da yapılmasını istemediği ve yapanları cezalandıracağı fiildir. Varılan bu son noktanın ilk bakışta, bu görüş sahiplerinin aklı iyi ve kötü konusunda hâkîm saydıklarını çağırıştırdığı ve Allah'ın yegâne şâri' ve hüküm koyucu vasfını tartışmalı hale getirdiği

doğrudur. Hatta bazı usulcüler bu sebeple Mu'tezile'ye göre aklın mücip olduğu, yani aklın iyi veya kötü gördüğü şeyi emretmek veya yasaklamanın Allah için vâcip olduğu iddiasında bulunmuşlarsa da bu iddia (Fahrreddin er-Râzî, I/1, s. 223-225; Abdülazîz el-Buhârî, IV, 230; Sadrüşşerâ, I, 90; Ebû Zehre, s. 54) birçok Ehl-i sünnet âlimince doğru bulunmadığı gibi bizzat bazı Mu'tezile âlimleri tarafından da reddedilmiştir (Kâdî Abdülcebbar, VI, 62-64; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, I, 366; II, 869-870, 886-887). Nitekim Ehl-i sünnet usulcülerinin önemli bir kısmı, Mu'tezile'nin bu konudaki görüşünü aktarırken Mu'tezile'ye göre aklın hâkim değil müdrîk ve keşfedici olduğunu belirterek (Gazzâlî, I, 56-57; Âmidî, I, 77; İsnevî, I, 154; İbnü'l-Hümâm, II, 89) daha yumuşak bir ifade kullanmışlardır. Öyle anlaşıyor ki Mu'tezile'nin bu konuda akla ağırlık vermesi, aklın idrakının Allah için bağlayıcı olduğu şeklinde değil iyiliği bilinen fiilin emredilmiş, kötülüğü bilinen fiilin yasaklanmış bulunduğunu Allah'ın hükmü olarak görmek gerektiği, fiillerin iyilik ve kötülüğünün akıl ile bilinebileceği tarzındadır. Mu'tezile literatüründe yer alan ifadelerden menşei anlamında hüküm kaynağının sadece ilâhî olduğu, akla tanınan rolün bu ilâhî hükümlerin bilinmesi konusuyla ilgili bulunduğu, hatta bu konuda bile akla sınır konduğu anlaşılmaktadır (Dönmez, s. 11-12).

Eş'arîler, Allah'ın kitapları ve peygamberleri olmadan ilâhî menşeli hukukî hükümleri aklın bilmesine imkân bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Zira aklın fiillere dair verdiği hükümlerde apaçık bir ihtilâf içinde olduğu, bir kısım akıllar bazı fiilleri güzel bulurken diğer akılların aynı fiilleri çirkin gördüğü, hatta aynı kişinin aklının bile bir fiil hakkında farklı zamanlarda değişik hükümler verebildiği, ayrıca aklın hükmüne hevâ ve heves gibi başka faktörlerin de etki ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla aklın iyi gördüğü fiilin Allah katında da iyi olup O'nun tarafından yapılması istendiğini, aklın çirkin gördüğü fiilin Allah katında da çirkin olup O'nun tarafından yapılmaması istendiğini söylemenin isabetli olmayacağı açıktır. Şu halde Eş'arîler'e göre menşei ilâhî irade olan hukukî hükümleri öğrenme kaynağı akıl değil sadece ilâhî kitaplar, peygamberler ve bunların gösterdiği yolda müctehidlerin yaptığı ictihaddlardır.

Mâtürîdîler'e ve bir kısım Ca'ferîler'e göre insana ait fiillerin bazı vasıflarının iyilik ve kötülüğü gerektirecek birtakım

sonuçları vardır ve akıl bu özellik ve sonuçlara dayanarak bir işin iyi veya kötü (güzel veya çirkin) olmasına hükmedebilir. Bu durumda selim akılların kötü gördüğü fiil din tarafından kötü, iyi gördüğü fiil din tarafından iyi kabul edilmiştir. Bu noktada Mu'tezile ile aynı kanaati paylaşan bu görüş sahipleri, mükelleflere ait fiillerle ilgili ilâhî hükümlerin bu fiillerdeki aklın kavradığı iyilik ve çirkinliğe bağlanmasını ise şart koşmazlar. Zira akıl ne kadar kâmil olursa olsun hata edebilir, ayrıca bazı fiiller akıl ile idrak edilemez. Bundan dolayı ilâhî hükümlerle aklın iyilik veya çirkinliğini kavradığı fiil arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Şu halde onlara göre akıl hukukî hükümlere kaynak teşkil etmede yeterli olmayıp peygamberlerin ve ilâhî kitapların bulunması halinde hukukî hükümlerin kaynağı bu kitaplar ve peygamberler olacaktır.

Bu kelâmî tartışmaların pratik sonucu, peygamberlerin daveti ve Allah'ın şeriatı kendilerine ulaşımayan insanların dinî ve hukukî sorumlulukları konusunda ortaya çıkmaktadır. Mu'tezile'ye göre bu insanlar her türlü fiillerinden dolayı sorumlu, Eş'arî ve Mâtürîdîler'e göre ise sorumlu değildir. Ancak Mâtürîdîler, bunların yalnızca Allah'ı tanıma ve bulma sorumluluğu taşıdıklarını belirtmişlerdir (bk. FETRET; HÜSÜN).

Şâri kavramı mecazen Hz. Peygamber için de kullanılmıştır. "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resulü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, İslâm'ın hâkimiyetini kabul ederek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (et-Tevbe 9/29); "İşte o peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar" (el-A'râf 7/157) meâlindeki âyetlerden de anlaşılacağı gibi Resul-i Ekrem'in haram kıldığı dinde haram, helâl kıldığı da helâldir. Ancak bu durum dinde müstakil iki şâri bulunması anlamına gelmeyip, "O arzusuna göre konuşmaz, bildirdikleri vahyedilenden başkası değildir" (en-Necm 53/3-4) âyeti yanında bizzat Hz. Peygamber'in, "Ben ancak Allah'ın kitabında helâl kıldığı şeyi helâl kılarım ve yine ancak Allah'ın kitabında haram kıldığı şeyleri haram kılarım" (Muttaki el-Hindî, I, 195-196) şeklinde ifade ettiği gibi Kur'an'a ve dolayısıyla tek ve gerçek şâri olan Allah'ın iradesine tâbi ve onun kontrolünde bir teşrî faaliyetidir. Resul-i Ekrem'in vahiyden gerçek

anlamda bağımsız olarak hüküm koyma yetkisi bulunmamaktadır (bk. SÜNNET).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "İ'tisâm", 21, "Ahkâm", 15, 16, 21, 29, 39, 40; Müslim, "Akâziye", 15, Ebû Dâvûd, "Akâziye", 2, 8 ; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, VI, 62-64; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, I, 366; II, 869-870, 886-887; Gazzâlî, *el-Mustaşfa*, I, 55-57; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, I/1, s. 223-225; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 76-89; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 230; Sadruş-şerîa, *et-Tavzîh*, I, 90; İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, Beyrut 1984, I, 154; Teftâzânî, *et-Telvîh*, I, 172 vd.; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, II, 89; Muttaki el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 195-196; Süleyman Muhammed İzmîrî, *Hâşiye 'ale'l-Mir'ât*, İstanbul 1309, I, 276 vd.; Bihârî, *Müsellemü's-sûbât*, Kahire 1320/1902, I, 25 vd.; Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, s. 7-9; M. Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, İstanbul 1338, s. 211-237; Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* (trc. Baha Arıkan), Ankara 1956, II, 299 vd.; Muhammed el-Hudârî, *Usûlû'l-fıkıh*, Kahire 1969, s. 20-21; Orhan Münir Çağıl, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş*, İstanbul 1971, s. 94-95; İ. Kâfi Dönmez, *İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve XIII. Asır İslâm Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Aynılıkları* (doktora tezi, 1981), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, s. 9-15; Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz fi usûl-i fıkıh*, Bağdad 1985, s. 69-73; Halil Cin - Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 1989, I, 99, 102, 119; Ali Şafak, *Hukuk Başlangıcı Ders Kitabı*, Ankara 1992, s. 16-18; Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis* (doktora tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 197-199; M. Ebû Zehre, *Usûlû'l-fıkıh*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 54; Ali Bardakoğlu, "Hüsn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Maturidî", *Eûlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Kayseri 1987, s. 59-75.

AHMET AKGÜNDÜZ

HÂKİM (الحاكم)

Hadis ilminde
üstün seviyeye ulaşmış kimse.

Hadis ilmiyle meşgul olanlar bu ilimde ulaştıkları seviyeye göre "tâlib, müsnid, muhaddis, hâfız, hüccet, hâkim" gibi unvanlarla anılmışlardır. "Hüküm veren" anlamına gelen ve daha çok kadılara verilen bir unvan olan hâkim unvanını (Hasan Paşa, s. 254) müteahhir bazı usulcüler, derin hadis bilgisiyile âlimler arasında ileri seviyeye ulaşan muhaddisler hakkında kullanmışlardır. Abdülfettâh Ebû Gudde ise bunu hatalı bulmaktadır (*Cevâbü'l-Hâfız Ebî Muhammed*, s. 126, 129, 132-133). Zira ona göre bu unvan kadılık görevinde bulunanlar hakkında kullanılmakta olup Hâkim en-Nisâbü'rî'ye de kadılık yapması (İbn Hallikân, IV, 281) sebebiyle verilmiştir.

Hadis ilminde hâkim seviyesine ulaşabilmek için rivayet edilen bütün hadisleri metin, sened, râvilerin durumu ve diğer yönleriyle bilmek gerekir. Buna göre hâkim terimi hüccet de dahil olmak üzere muhaddisler hakkında kullanılan unvanların en üstünü sayılmaktadır (Tehânevî, s. 30).

Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim b. Haccâc, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Nesâî, Ebû İsâ et-Tirmizî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve Hâkim en-Nisâbü'rî hâkim seviyesine ulaşmış muhaddislerden kabul edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hkm" md.; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, IV, 281; Ali el-Kârî, *Şerhu Nuḥbeti'l-fiker*, İstanbul 1327, s. 3; a.mlf., *Cem'u'l-vesâ'il fi şerhi's-şemâ'il*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), I, 6; Bâcûrî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye 'ale's-Şemâ'il* (Muhammediyye, Kahire 1318, s. 4; Tecrid Tercemesi, I, 8; Tehânevî, *Kavâ'id fi'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Ebû Gudde), Beyrut 1392/1972, s. 30; Abdullâh b. Hüseyin Hâtr el-Adevî, *Hâşi-yetü Lakṭi'd-dürer*, Kahire, ts., s. 5; Hasan Paşa, *el-Elkâbü'l-İslâmiyye fi't-târîhi ve'l-vesâ'ik ve'l-âşâr*, Kahire 1409/1989, s. 254; Ebû Gudde, *Cevâbü'l-Hâfız Ebî Muhammed 'Abdül-'azîm el-Münzirî el-Mısrî*, Halep 1411, s. 126, 129, 132-133; Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 117.

MÜCTEBA UĞUR

HAKİM ATA (ö. 582/1186)

Ahmed Yesevî'nin halifelerinden
Türkistanlı mutasavvıf şair.

Hârizm'de doğdu. Asıl adı Süleyman'dır. Daha sonra yerleştiği yer dolayısıyla Bâkrgânî nisbesini aldı. Hayatı hakkındaki bilgiler, yazarı bilinmeyen *Hakim Atâ Kitâbı* (Kazan 1846) adlı menâkıb-nâme'ye dayanmaktadır. Bu esere göre derse giderken arkadaşları gibi Kur'an-ı Kerim'i boynuna asmayıp başının üstünde taşıması Ahmed Yesevî'nin dikkatini çekmiş, ailesi ve hocasının iznini alarak onunla ilgilenmeye başlamıştır. Ahmed Yesevî bir gün müridlerini tekkeye odun getirmek için ormana gönderir, hava yağmurlu olduğundan müridlerin getirdiği odunlar yanmaz, sadece elbiselerini çıkarıp odunlara örten Hakîm Ata'nın taşıdığı odunlar tutuşur, Ahmed Yesevî bu davranışından dolayı genç müridine "Hakîm" adını vermiştir (Ali Şîr Nevâî, s. 384). Rivayete göre Hakîm Ata'nın hikmetler söylemeye başlaması bu olaydan sonradır. Bir müddet sonra şeyhinden icâzet-nâme alan Hakîm Ata irşad için Türkis-